

ערכי משפחה לאור פסקי דין של הרב יוסף קאפח דוד שלום קאפח

הקדמה*

מו"ר הרב יוסף קאפח מנוחתו כבוד, שימש שנים רבות כדיין בבתי-דין רבניים במדינת ישראל. בשנת תש"י מונה לדיין בביה"ד האזורי בתל-אביב, ושנה מאוחר יותר בירושלים. בשנת תש"ל מונה לחבר בבית הדין הגדול לערעורים, ושימש בתפקיד עד לפרישתו לגמלאות בשנת תשמ"ח. בשנת תשס"ד יצא לאור הספר "עדות ביהוסף", הכולל בתוכו אוסף נבחר מפסקי הדין שכתב הרב קאפח בשבתו בבית הדין הרבני הגדול. בדרך כלל, שופט או דיין אינו מסתפק בגזירת דין, אלא משתדל לנמק את החלטתו בנימוקים משפטיים ואף ערכיים. כיון שבתי-דין רבניים בישראל עוסקים בעיקר בדיני אישות, משפחה וממונות, טבעי הדבר שהם יעסקו לא אחת, באמירות מוסריות, בהנחיות ובהדרכות העוסקות בערכי המשפחה, והלקוחות ממקורות יהודיים-הלכתיים על-פי פירושה והבנתם. וכך היה גם אצל הרב הדיין יוסף קאפח ז"ל. במאמר שלפנינו יוצגו כמה היבטים בתחום ערכי המשפחה העולים מפסקיו של מו"ר, פסקים שחלקם לא פורסם עד כה.

***

אל בתי-הדין הרבניים מגיעים בדרך הטבע מקרים של בני זוג שהיחסים האישיים ביניהם אינם טובים, וה"משפחתיות" בהם אינה מושלמת. עיון בפסקי-הדין מעלה תמונה של קשרים זוגיים פגומים, ולעיתים אף מופיע תיאור של הורים המעוניינים רק להפסיק את מחויבותם לילדיהם. אנשים אלו מרוכזים בעצמם ושואפים להתחיל פרק חדש בחייהם מבלי שספיחים מעולמם הישן ילוו אותם. הלקות המוסרית בולטת כשמדובר בילדיהם.

בהלכה מוצג בית-הדין כבעל תפקיד רחב יותר מאשר מוסד המכריע בין סכסוכים. דוגמא לכך הם דברי הרמב"ם בהלכות סנהדרין (א ב):

* הקדמה זו הוספה ע"י עורך הלשון מר ישראל והב הי"ו, ותודתי נתונה לו על כך. רשימה זו מבוססת על חלקים מעבודת דוקטורט אותה אני כותב בהנחיית פרופ' צבי זהר במסגרת התוכנית לפרשנות, אוניברסיטת בר-אילן. תודתי נתונה למשפחת קאפח, וכייחוד לדויד בן הרב יוסף, על שאפשרו לי לעיין בפסקי-דין שלא פורסמו ודש"קז.

השוטרים – אלו בעלי מקל ורצועה, והם העומדים לפני הדיינין המסבבין בשווקים ועל החנויות לתקן השערים והמידות, ולהכות כל מעוות, וכל מעשיהם על פי הדיינים. וכל שיראו בו ערוות דבר, מביאין אותו לבית דין, ודנין אותו כפי רשעו.

וכך גם בכל דיני נפשות שאין בהם סכסוך בין אנשים. גם מפסקי הדין של דייני בית-הדין הרבני של מדינת ישראל ובכללם הרב קאפח, עולה תפקיד זה.

בשורות הבאות אביא מספר דוגמאות שבהן עולה דעתו של הרב קאפח עצמו, ולעיתים מצטרף לה אחד מן הדיינים בהרכב, בקשר לדמות המשפחה הרצויה ותפקודם של ההורים. מכיוון שבפני בית-הדין מוצגים לרוב מקרים של תפקוד לקוי, חלק מהמסקנות מתקבלות בדרך של "מפלל לאו אתה שומע הין".

קיצור ההליך המשפטי לטובת הילדים

לא פעם מבקש הרב קאפח מבני הזוג כי יגיעו להסכמה ביניהם ולא יעכבו אותה (מרצונם או מרצון באי-כוחם) בשל השפעת הסכסוך על נפש ילדיהם. כך היה, למשל, במקרה (שבו טוענת האשה "מאִיס עלי"), ובני הזוג מתנצחים ביניהם בשל בעיות כספיות. בית הדין האזורי ציין כי:

על הצדדים להתגרש זה מזו... הקרע שהתהווה בין הצדדים... יתרחב. ולאור זאת, הגישה המציאותית היא שהצדדים יתגרשו ביניהם, וכל אחד יבנה את ביתו מחדש.¹

על פסק הדין הוגש ערעור והרב קאפח מייעץ לשני בני הזוג "לחסוך מעצמם ומילדיהם מתיחות ואי-כבוד ויסיימו את הפרשה ביניהם, ויפה שעה אחת קודם".² בפסק-דין אחר, שהרב קאפח היה שותף לו,³ מופיעה הערה על המשך הדיונים בין ההורים והתארכותם: "וטוב היו הצדדים עושים עם עצמם ועם ילדם הרך, אלו היו מגיעים לידי גמר בטרם ישחיתו גם את נפש בנם, שאנו מניחים שהוא חביב על שניהם".⁴

על "טובת הילד" כמשפיעה על חובות הוריו וכמכריעה בענייני משמורת

באחד מפסקי הדין מוצג מקרה שבו בני-זוג היו מסוכסכים גם בקשר להסדרי הראייה של האב את הילדים הנמצאים במשמורת האם. האם דרשה שבמקרים שבהם

1 ערעור תשל"ט/12. פורסם ב"עדות ביהוסף", עמודים 220-221.

2 שם.

3 להרכב שותפים גם הרבנים מרדכי אליהו ושלום מזרחי, אך מלשון פסק-הדין נראה שהוא מנסחו.

4 ערעור תשמ"א/46. לא פורסם.

האב לא יקח את בנו אליו בזמנים שנקבעו, היא תפוצה כספית. הרב קאפח דחה את תביעתה זו בשל נוסח ההסכם ביניהם, והוסיף:

חובת האב לבן וזכות הבן על האב, שיהיה הבן בקרבת האב ובקשר הדוק עמו כדי להקנות לו אופי גברי ותכונות נפשיות גבריות.⁵

על תפקיד חשוב זה של האב יש לרב קאפח הערה כאשר לביצועו בעולם מודרני שבו האב נמצא שעות מרובות מחוץ לבית ורק האם נוכחת עם הילדים:⁶

ו[וברור שאין לטעון שדברי הרשב"א [שהבת לעולם אצל האם. אבל הבן ראוי להיות אצל האנשים הקרובים, וכו'] אמורים בימים שכל חינכו ועיצבו אופיו של הבן בידי האב, מה שאין כן בימינו שכמעט נתאפס תפקידו של האב בשטח זה; ועוד שבנידון שלפנינו, שלפי מקצוע האם ומעמדה לדברי באי כח הצדדים, עשויה היא למלא גם את תפקיד האב בשטח זה, כי אם נשתנה המעמד, לא נשתנו סדרי בראשית.⁷

ההערה מפירה במציאות המודרנית, אך בסופה יש הבהרה לגבי חשיבות דמות האב, והרוצה יראה בה גם שמץ של ביקורתיות.

במקרה אחר שבו היה נחוץ להחליט האם האב ראוי למשמורת הילד,⁸ ביקש בית-הדין, בהרכב שבו היה הרב קאפח,⁹ לבדוק מהם "תנאי עבודת האב, ומתי מסיים את עבודתו יום יום, תנאי המגורים בבית האב... קבלת חוות-דעת מהמחנך של הילד".¹⁰ מדרישה זו של בית-הדין, עולה כי גם אב הרוצה במשמורת נדרש להוכיח את מידת היותו פנוי לילדו, ללא התחשבות בשוק העבודה המודרני. טובת הילד ומקום גידולו המיטבי הם המכריעים.

גם במקרה של פיבוד, מדגיש עוד פסק-דין שהרב קאפח היה שותף לו,¹¹ כי הצד המשמורן חייב לסייע ולטפח את הקשר עם ההורה השני¹² ולדאוג לכבודו:

5 ערעור תשל"ג/39. פורסם ב"עדות ביהוסף". המובאה היא מעמודים 125-126.

6 הדברים מקבלים משמעות חריפה יותר מול המציאות בשנים האחרונות – משפחות לא מעטות מתנהלות כאשר שני בני הזוג מצויים שעות ארוכות מחוץ לבית והילדים נמצאים ומתחנכים אצל קרובי משפחה, כמו הורי ההורים, או במסגרות לא משפחתיות (צהרונים/מעונות).

7 שם, עמ' 126.

8 מקרה זה משנת תשמ"ד מתאים למגמה הולכת וגוברת של אבות המעוניינים להיות מעורבים בחינוך ילדיהם ובגידולם גם לאחר הגירושין.

9 יחד עם הרבנים מרדכי אליהו ושלום מזרחי.

10 ערעור תשמ"ד/297. לא פורסם.

11 יחד עם הרבנים מרדכי אליהו ושלום מזרחי.

12 דעה זו מתאימה למקובל היום בטיפול המשפחתי במקרים כגון אלו. ההמלצה היא שההורים הגרושים יגורו בקרבת מקום שתקל על נגישות שניהם לילדיהם. קיימת אף דעה (שהביע אותה הפסיכולוג האמריקאי ריצ'ארד גארדנר R. Gardner), שבמקרים חמורים של "תסמונת הניכור ההורי", יש להוציא את הילד

כן ברור הוא, שהאם חייבת לא רק שלא להפריע לאב להתראות עם בנותיו אלא אף לסייע בכך, וחייבת לטפח ולהשריש בלב הבנות כבוד שני הוריהם במידה שווה.¹³

נראה שביסוד העניין מצנת כיבוד הורים, אך לא פחות מכך גם חשיבותו של הקשר עם שני ההורים ליציבותם הנפשית של הילדים. חשיבות הקשר בין האב לבניו או לבנותיו מודגשת ע"י בית-הדין גם במקרה אחר, שבו האב טען שהאם והבנות מקשות עליו את הפגישות שנקבעו בהסדרי הראיה:

אנו מוצאים לנכון להעיר לאם ולאב, ששניהם חייבים למצוא את הדרך כדי לקרב את הבנות לאביהן, וחס ושלום להרחיקן ממנו. ומיותר הוא להסביר כי בנפש הבנות הוא הדבר הזה.¹⁴

על היחס לכסף והשפעתו על המערכת הזוגית

הרב קאפח מביע עמדה ברורה כי רווחה כלכלית אינה תנאי למשפחתיות תקינה. לעיתים, היא אף עלולה להוות פתח למכשול וסיבה לסכסוך. במקרה של זוג שבו נסיונות פשרה של בית הדין לא צלחו, העיר הרב קאפח:

אין ספק שהצדדים צריכים להיפרד לטובת שניהם. לולי יצר הממון והרכוש הוא שעומד חוצץ והורס את שארית ימי חייהם... כן נראה לנו שבמסגרת חיוב לגט פיטורים על צד זה או אחר, רשאי בית-הדין, וזכאי וגם מוסמך, לתת כל החלטה המסיימת את פרשת הסבל בין הצדדים על אפו ועל חמתו של יצר הרע המרחף בין הצדדים והורס את חייהם.¹⁵

ובמקום אחר הוא מעמת בין הפסד כספי להפסד מהותי יותר:

כי מסכום כל שהוא הנע מכאן לשם ומשם לכאן, לא ייושע אף צד, לא המוותר ולא המקבל, ושניהם יחד מפסידים גם את חייהם הם...¹⁶

תמונת המצב הראוי

דעתו של הרב קאפח על המצב הרצוי בין בני זוג נשקפת מתיאורו את הזוגיות בקרב יהודי תימן. בספרו "הליכות תימן" מתייחס הרב קאפח על דרך החיוב ליחסים בתוך המשפחה:

ממשמורתו של ההורה המשמורן, ולהעבירו למשמורתו של ההורה המסורב. (אני מודה לרעייתי אפרת על הערה זו).

13 ערעור תשמ"ג/45. לא פורסם.

14 ערעור תשל"ג/99. לא פורסם.

15 ערעור תשמ"ב 208/287 תשמ"ג 120/106. לא פורסם.

16 ערעור תשמ"א/46. לא פורסם.

היחס אל האשה הוא יחס של כבוד, כאם וכעקרת-בית. גם האשה מתייחסת אל אישה יחס של כבוד כאבי המשפחה ומפרנסה. המושג נישואין בתימן הינו מושג של בנין בית, משפחה, על יסוד של קדושה וטהרה ועל יסוד של שותפות בחיים. אין הבעל רודן ומפקד בבית, גם לא שפל המחכה לליטופה ולחנינתה של אשתו. שני בני הזוג מרגישים את עצמם כשותפים, שעל כל אחד מהם מוטלת חובה למלא את חלקו הטבעי בשותפות. מעולם לא נשמע שהגבר ירים יד על אשתו, שכן "לחיים ניתנה ולא לצער" כלשון רבותינו, ואם קרה אי-פעם מקרה כזה – הרי החברה רואה בדבר חרפה.¹⁷

קריאת הדברים¹⁸ והשוואתם להתייחסותו למקרים שנדונו מאוחר יותר בבית-הדין, מאירה את פסקיו באור נוסף המבליט את עקרון השותפות בין בני הזוג על בסיס תפקידיהם הטבעיים. הקורא מקבל תחושה על מקומם המרכזי של הריסון העצמי, העדינות וההקפדה על כבודו של השותף לקשר הזוגי. פסקי-הדין מוכיחים יותר בעקבות תיאור זה, ובמיוחד החלקים שבהם הרב קאפח מביע את זעזועו מתופעות שנחשף להן בעבודתו בית-הדין.

סיכום

ברשימה זו היצגתי נקודות אחדות בנושא המשפחתיות הראויה והרצויה על-פי פסקי-הדין של הרב קאפח, במצבים שבהם ההורים הגיעו לכדי פירוד. הפסקים חושפים רגישות גבוהה של הרב למניעת פגיעה נפשית בילדים בעקבות הפירוד בין שני הוריו. הוא מבקש להקטין ככל האפשר את הפגיעה בילדים כתוצאה מתהליך הגירושין (מעבר לפגיעה הבלתי נמנעת הנובעת מעובדת היותם גדלים ללא אחד מההורים). ביטויי המעשיים של רצון זה הם השאיפה לקצר הליך זה, להפחית את משקל העיסוק בחלוקת הממון וכן להדריך את ההורים הנפרדים באשר לאופן בו יוכלו להוות גם בעתיד דמויות חינוכיות משמעותיות עבור ילדיהם. הדבר נחוץ בייחוד בתקופת הגדילה שלהם, כשהם עדיין צעירים לימים, תוך שמירה על מצוות כיבוד אב ואם מצידם ותוך הקפדה על חובת חינוכם מצד ההורים. לבסוף, היצגתי תיאור של הזוגיות היפה בעיניו של הרב קאפח.

לא היקפתי בדברים אלו אלא מקצת מהתבטאויותיו של הרב קאפח על ערכים משפחתיים, כפי שהם עולים מפסקי-דין בודדים. עיון בפסקי-דין נוספים של הרב קאפח, ובמכלול כתביו – עשוי יהיה להעשיר את דיוננו, ואף לנתבו לכיוונים נוספים.

17 הליכות תימן, ישראל ישעיהו (עורך), ירושלים תשכ"א, עמ' 182.

18 אמנם זהו תיאור מתרפק, וככזה אולי נפגם ערכו ההיסטורי, אך התאמתו להבנת תמונת הזוגיות בעיני הרב קאפח נותרת בעינה.